

MUKTEZAY-I HALİN DAVET DİLİNDEKİ YERİ VE İLETİŞİME ETKİSİ

THE PLACE OF "MUQTADA AL-HAL" IN THE INVITATION LANGUAGE AND ITS EFFECT ON COMMUNICATION

Geliş Tarihi: 11.03.2020 Kabul Tarihi: 02.06.2020

✉ **CÜNEYT MARAL**
DR. ÖĞR. ÜYESİ
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ
orcid.org/ 0000-0002-2935-6671
cuneytmaral21@gmail.com

ÖZ

İnsanın ayırt edici özellikleri arasında yer alan iletişim belirli öncüller göz önüne alınarak icra edilmelidir. Kur'an-ı Kerim de fesahat ve belagatin önde olduğu bir topluma hitaben bu öncülleri kullanmıştır. Bu Kur'ani yöntemden de anlaşıldığı gibi genel anlamda muhatabın durumu önem arz etmektedir. Kur'an'ın da muhatabın durumunu göz önüne alarak hitapta bulunması iletişim sırasında, belagatte "sözün söylendiği yerin ve zamanın gereklerine uygun olması"nı ifade eden muktezay-ı halin, dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Bu husus dikkate alınarak son dönemlerde sıkça dile getirilen davet dilinin/alanın teşekkül edilmesi konusunda ve niteliği hakkında ipuçları elde edilebilir. Hz. Peygamberde tebliğ, ümmette ise irşad, vaaz, nasihat vb. kavramlarla İslâm'ın aktarılması ve İslâm'a çağrı olarak ifade edilen "davet" in özel bir dil alanına sahip olması gerektiği şüphe götürmez bir gerçektir. Bu makalede klasik belagat anlayışının önemli öncülü olan muktezây-ı hal ve modern dünyanın önde gelen bilimlerinden iletişim biliminin kesiştiği noktadan hareketle günümüzde yeni bir hitap alanı oluşturma çabalarına bu zaviyeden bir nebze de olsa katkı sağlanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Davet dili, Muktezay-ı hal, Mesaj, Alıcı, Kaynak.

ABSTRACT

Communication, which is one of the distinguishing features of human beings, should be established by considering certain principles. The Qur'an also used these principles when addressing a society advanced in eloquence. As understood from this method of the Qur'an, the situation of the addressee in general is important. The addressing of the Qur'an by considering the status of the addressee shows that the muqtada al-hal, which means in the science of rhetoric that the word corresponds to the conditions of the place and time, should be taken into account during communication. Taking this into consideration, one can obtain clues about the creation and quality of the invitation language, which has been frequently voiced recently. There is no doubt that the "invitation", which is expressed as the transmittance of the message of Islam and a call to Islam, should have a special language. In this article, efforts will be made to contribute to the efforts to create a new addressing area starting from the intersection of the muqtada al-hal as an important premise of the classical rhetoric, and communication science as one of the leading sciences of the modern world.

Keywords: Invitation Language, Muqtada al-hal, Message, Recipient, Source

THE PLACE OF "MUQTADA AL-HAL" IN THE INVITATION LANGUAGE AND ITS EFFECT ON COMMUNICATION

SUMMARY

Since man has stepped on the earth, he has been in contact with other beings and other people as a social being. This excellent deal element between the source and the receiver also occurred between Allah the Almighty and the human He created. In addition to the nature of the transmitted message, whether oral or written, it is important to consider the status of the two main components of communication, the source / orator and the recipient / the addressee, in order to ensure that the communication is healthy and appropriate. In this context, Allah has addressed the societies in their own language. This reveals the importance of the communication ground between the source and the recipient. As understood from the way of Allah's addressing, it is also necessary to take into account the message and style of delivery. When looked at the period and stylistic features of the Qur'an, it will be seen that the style in which it was revealed is in harmony with the style. From this point of view, the Qur'an was sent down in a period when poverty and eloquence was at its peak, at a time when poets and orators appeared in fairs where the heart of the economy was beating. The most favorite poems of the fairs were hung on the wall of the Ka'bah, thus the poets and orators were given an important position. The Qur'an used the style of this period to such an extent that it made the interlocutors helpless and silenced them all. When we look at the style of the Qur'an, rhetoric, in other words the presence of the rhetoric-laden speech is remarkable. This points to the importance of the way in which the message is transmitted and its nature match the communication area of the addressee. As a matter of fact, the Word of Allah draws attention to the way the message is conveyed as well as the importance of its nature by stating, "Those men, -Allah knows what is in their hearts; so keep clear of them, but admonish them, and speak to them a word to reach their very souls." (Nisa, 4/63) At this stage, the phenomenon of muqtada al-hal, which is the main element of the science of eloquence, comes to the fore. Likewise, in the following verses, the Almighty Allah emphasized that

the invitees should consider the situation of the listeners: “Go, you and your brother, with My signs and do not slacken in My remembrance. Go, both of you, to Pharaoh. Indeed, he has transgressed. And speak to him with gentle speech that perhaps he may be reminded or fear [Allah].” (Ta-Ha, 20/42-44). As in the verses, Allah the Almighty emphasizes that the situation of the addressee should be taken into consideration. Muqtada al-hal is one of the important concepts of eloquence. Today, Muslim societies continue their efforts to establish sound communication platforms for communication with people inside and abroad. Since the same communication ground is not shared with the addressed masses, the transmitted message causes opposite reactions rather than being understood. At this stage, it will be more beneficial to return to the method of the Qur’an. In this respect, knowing the state of the interlocutor and establishing a communication basis accordingly will enable the establishment of effective communication. It is an unquestionable fact that the “invitation” should have a special language field. Especially in the global context, when mass media makes communication multifaceted, the need has arisen to create an invitation language field without contradicting with the religious principles or boring the recipient/addressee. Here, in addition to the style of the source/preacher, the importance of the status of the recipient/the addressee becomes apparent as well. In this context, individual and social psychology should be analyzed well. The data of Islamic sciences both inherited from the past and those produced by today’s modern world should be used. This article aims to open a door to the efforts to create an application area in today’s world in the field of invitation language in the communication axis. While doing this, it takes into consideration the classical rhetoric understanding. The aim is to create a new approach based on Arabic language and eloquence. With this new approach, it will be possible to point out the importance of reflecting the scientific knowledge in the scientific field to studies at the social level.

GİRİŞ

İnsan, varlık âlemine geldiğinden itibaren çevresi ile iletişim kurarak hayatına devam edip yaşamını sürdürmüştür. Bu iletişim sürecinde insan, ister sözel olsun ister olmasın iletişimin tüm unsurlarını kullanmıştır. Düşüncenin kulakla işitilir bir şekilde konuşmaya dönmesiyle ortaya çıkan söz/dil ve onunla ilgili çerçeve fitri olarak Yüce Allah tarafından insanlara bahşedilmiştir. (وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ) “Allah, Âdem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklerle göstererek, ‘Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin’ dedi.” (el-Bakara 2/31) âyeti de insanoğlu özelinde iletişimin ilk insan ile yüce yaratıcı arasında meydana geldiğini göstermekle birlikte dilin/sözlü iletişimin fitri boyutuna işaret etmektedir. Yüce Allah zaman zaman toplumların gidişatına göre o toplumlardan seçtiği peygamberler üzerinden mesajlar göndererek iletişim kurmuştur. Toplumlara hitap edilirken toplumların ortak dil alanı seçilmiştir. Nitekim (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلَّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِيَ مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ) “Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah’ın emirlerini) iyice açıklasın. Allah, dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” (İbrahim 14/4) âyeti iletişim kurulurken ortak dil alanının göz önüne alınmasının önemine işaret etmektedir. Bu da bir nevi muktezay-ı halin her alanda öne çıktığını göstermektedir. Bu şekilde muktezay-ı halin sınırlarını genişlemektedir. Kur’ân-ı Kerîm’in açık ve anlaşılır bir Arapça kullandığını belirtmesi de muhatap kitlenin literal anlamda olmasa da mecazen muktezay-ı halinin göz önüne alındığını göstermesi açısından önemlidir.

Kur’ân-ı Kerîm Arapların fesahat ve belagat alanında ilerledikleri bir dönemde indirilmiştir. Bu dönemde, toplumların ekonomilerinin can damarı olan ticaretin canlanmasına vesile olan pazar ve panayırlarda sermaye sahiplerinin yanı sıra, şair ve hatipler de yarışır hale gelmişlerdir. Bu şekil-

de toplumsal teveccühe mazhar olan bu kesimin şiirlerinin Kâbe duvarına asılması ise bu kesimin toplum nazarında, manevi bir konumda olduğunu göstermektedir. Yüce Allah Arapların muktezay-ı halinden/durumundan hareketle onları aciz bırakacak şekilde, Kur’ân’ı Arapların dil ve belagat özellikleriyle indirmiştir. Bu bağlamda (وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا) (يسورة مِنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ) “Eğer kulumuza (Muhammed’e) indirdiğimiz (Kur’ân) hakkında şüpheye iseniz, haydin onun benzeri bir süre getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah’tan başka şahitlerinizi çağırın (ve bunu ispat edin).” (el-Bakara, 2/23) âyetinde olduğu gibi Kur’ân bu özelliğiyle onlara meydan okumuş; muhatap kitlesi de buna karşın aciziyet içerisinde kalmıştır. Bu da belagat alanının ana unsuru seviyesindeki muktezay-ı halin önemini göstermektedir. Muhatap aldığı topluma hitap eden Kur’ân, bu şekilde bir davet dili/yöntemi oluşturmuştur. Bu da dinin ana unsuru olan Kur’ân’ın iletişim tarzının göz önüne alınarak davet dili oluşturma çabalarının daha sağlıklı bir şekilde kurulmasını gerektirmektedir. İletişimde kaynak, mesaj, iletim kanalı önemli olduğu kadar alıcının konum ve durumu da önemlidir. Bu ise davet dilinin iletişim eksenini, muktezay-ı hal bağlamı göz önüne alınarak oluşturulması gerektiğini gösterir. Bir diğer husus da muktezay-ı halin göz önüne alınması ile mesajın erozyona uğratılmadan aktarılması arasındaki dengenin sağlanmasıdır. Bu makalede bu amaçtan hareketle günümüzde davet dili oluşturulması konusunda muktezay-ı halin etkisi ve iletişim ile davet dili alanlarının muktezay-ı hal noktasında kesiştiği, ortaya konacaktır. Ayrıca klasik ve modern bilimlerin toplumsal yapılara hitap etmek üzere oluşturulacak ideal davet dili alanı oluşturmadaki önemi vurgulanacaktır.

1. DAVET DİLİ VE İLETİŞİMİN ANA UNSURLARI

İnsanlara İslâm’ı anlatma ve İslâm’ı yayma çabaları için, son dönemlerde tebliğ, irşâd, vaaz gibi kavramların yanında (دعوة) “*davet*” kavramı da kullanılmaya başlanmıştır. (دعوة) “*da’vet*” kavramı sözlükte, “*düşün yemeği-ne çağırma*”; “*söz, fiil ya da düşünce kapsamındaki olguların yerine getirilmesi veya terk edilmesi hususunda ısrarla istekte bulunmak*” ve “*kişinin ses veya sözle bir şeyi kendine meylettirmesi*” gibi manalarda kullanılmıştır.¹ Sözlük anlamlarıyla bağlantılı olarak “*da’vet*”i kişiyi İslâm sofrasına çağırma, kişiden i’tikad, söz ve fiil bağlamında İslâm’ın buyruklarını yerine

¹ Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*, thk., Abdu’s-Sabur Şâhîn, (Kuveyt: Dâru’l-Hidaye, ts.), 38: 49; Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, *Mucemu mekâyisi’l-luga*, thk. Abdu’s-Sellâm Muhammed Harun, (Beirut-Lübnan: Dâru’l-Fıkr, 1399/1979), 2: 279; Abdu’r-Rahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *Fıkhü’d-da’veti ilâ’l-Lâh*, (Dimaşk: Dâru’l-Kalem, 1417/1996), 1: 15.

getirmesini istemek, çağrıda bulunarak kişinin İslâm'a meyletmesini sağlamak gibi tanımlarla ifade etmek imkân dâhilindedir. Kur'ân-ı Kerîm'de da'vet kelimesi altı âyette geçmekte olup aynı kökten değişik türevleri 205 defa kullanılmış, hadis metinlerinde de çeşitli vesilelerle yer almıştır. Tarihi süreç içerisinde "da'vet" kavramının bazı bâtinî yapı ve gruplar tarafından suiistimal edildiği, daha çok siyasî maksatlarla kullanıldığı ve bu iş için özel da'vetçiler (duât) yetiştirildiği de olmuştur.² Davet alanıyla bağlantılı olan (تبليغ) "tebliğ" ifadesi ise türevleriyle birlikte sözlük anlamı itibarıyla "bir mekâna ulaşmak, bir şeyi ya da bir haberi ulaştırmak" ve "ihmal etmeden çalışmak" gibi anlamları taşımaktadır.³ İstlahi bağlamda ise "İnsanlara Allah'ın buyruklarına uyma yönünde çağrıda bulunmak, dini nasları ve beyanatı insanlara ulaştırmak" ve "peygamberlerin yükümlü olduğu tebliğ görevi, onların vahiy yoluyla aldıkları bilgiyi insanlara ulaştırması" gibi ifadelerle tanımlanmıştır.⁴ Bunun yanında "da'vet" kavramıyla yakın olan (الارشاد) "irşâd" insanlara doğruyu ve iyiyi göstermek"; (الوعظ) "va'z" "bir toplumda dinî ve ahlâkî konularda nasihat etmek, öğüt vermek" gibi kimi zaman aynı işlevi ifade etmek için kullanılan kavramlar da bulunmaktadır.⁵ Her ne kadar bu alanla ilgili kavramlar, bahsi geçenlerle sınırlı olmasa da çalışmanın sınırları göz önüne alınarak davet ve tebliğ kavramları ile ilgili tartışmalara kısaca değinilecek ardından iletişim bilimlerinden hareketle davet dili alanı irdelenecektir.

"Da'vet" kavramı ile tebliğ kavramının aynı doğrultuda kullanıldığını, dolayısıyla bu kavram ile Hz. Peygamber'in dine çağrısının kastedildiğini belirtenler olsa da Okumuşlar'ın deyişiyle "Kur'ân'daki kullanımları göz önüne alındığında iki kavramın birbirinden farklı anlamlar içerdiği görülecektir. Tebliğ Hz. Peygamber'in risâletini herkese ulaştırması için kullanılırken davet, özellikle İslâm'a mensup olmayanları dine çağırma anlamına gelmektedir. Bu yönüyle tebliğ genel bir kavram iken, davet daha özel bir mana barındırmaktadır. Kavramın bu anlamda kullanıldığını âyetlerde muhatap alınan kitleden anlamak mümkündür."⁶ Ancak "da'vet" kavramını İslâm dışı kitlelerle sınırlı kılmak diğer açıdan kavramın çerçevesini daraltmaktadır. Dolayısıyla Müslüman toplumlara İslâmî prensiplere uymaya çağırarak da bu kavram çerçevesinde değerlendirilmelidir. Nitekim Çağrıcı, "da'vet" kelimesinin terim olarak özellikle "İslâm'a ve İslâm esasları-

² Mustafa Çağrıcı, "Da'vet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1417/1994), 9: 16, 18.

³ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, (Beyrut: Dâru's-Sadr, tsz.), 8: 419.

⁴ el-Meydânî, *Fıkhu'd-da'veti ilâ'l-Lâh*, 1: 16; Mehmet Boynukalın, "Tebliğ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1432/2011), 40: 218.

⁵ el-Meydânî, *Fıkhu'd-da'veti ilâ'l-Lâh*, 1: 16-21.

⁶ Muhiddin Okumuşlar, "Kur'ân'da Tebliğ, Da'vet ve Emir-Nehiy Kavramlarının Eğitimi Felsefesi Açısından Değerlendirilmesi", *Marife Bilimsel Birikim*: 2007, 7/1: 100.

nın uygulanmasına çağrı” anlamına geldiğini belirtip, Kur’ân-ı Kerîm’de “İslâm’a çağrı” (es-Saff, 61/7), “imana çağrı” (el-Hadîd, 57/8), “Allah yoluna çağrı” (en-Nahl, 16/125), “Allah’ın kitabına çağrı” (Âl-i İmrân, 3/23), “hakka çağrı” (er-Ra’d, 13/14), “hayra çağrı” (Âl-i İmrân, 3/104), “kurtuluşa çağrı” (el-Mü’min, 40/41), “hayat kaynağına çağrı” (el-Enfâl, 8/24), “esenliğe çağrı” (Muhammed, 47/35) gibi mânalarda kullanıldığını ifade edip, da’vetin İslâmî inanç ve değerlerin kabul edilip uygulanmasını sağlamayı hedef alan bir faaliyet olduğunu, dolayısıyla hem gayri müslimlere hem de Müslümanlara yönelik olabileceğini dile getirmiştir.⁷ İlmu’d-Da’veti ilâ’l-İslâm (İslâm’a da’vet ilmi) tamlaması çerçevesinde konuya değinen Habenneke el-Meydânî, “da’vet”in aslı itibariyle gayri müslimleri İslâm’a çağırmak için kullanıldığını ancak bazı durumlarda, gayri müslimler gibi davranan Müslümanlara çağrıda bulunmak için de kullanıldığını belirterek kavramın sınırlarını çizmeye çalışmıştır.⁸

Abdulkerim Zeydân ise bu konudaki tartışmaya girmeden “davet” ifadesi ile “Allah’a çağırıcı” kastettiklerini belirtmiş, (قُلْ هٰذِهِ سَبِيْلِيْ اَدْعُوْا اِلَى اللّٰهِ عَلٰى بَصِيْرَةٍ) “De ki: İşte bu benim yolumdur. Ben ve bana uyanlar bilerek Allah’a çağırırız. Allah’ın şanı yücedir. Ben, Allah’a ortak koşanlardan değilim.” (Yûsuf, 12/108) âyetinde geçen (ادْعُوا اِلَى اللّٰهِ) “Allah’a çağırıyorum.” ifadesini de delil olarak öne sürmüştür. Zeydân Allah’a daveti/çağırıcı ise Allah’ın indindeki din olan İslâm dinine çağrı olarak açıklamış, (اِنَّ الدِّيْنَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ) “Şüphesiz Allah katında din İslâm’dır.” (Âl-i ‘İmrân, 3/19) âyetini de öne sürerek aslında İslâm’ın “davet”e konu olduğunu belirtmiştir. Bu âyetler ışığında Zeydân, “davet” kavramının İslâm’a çağrı olduğunu ve İslâm’ın “davet”in ilk ana unsuru olduğunu ifade etmiştir. “Davet”in ikinci unsurunun ise (الداعى) “davetçi/çağırıcı” olduğunu dile getiren Zeydân Hz. Peygamber’in (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَٰهِدًا) “Ey Peygamber! Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı; Allah’ın izniyle kendi yoluna çağırıcı bir davetçi ve aydınlatıcı bir kandil olarak gönderdik.” (el-Ahzab, 33/45-46) âyetleri gereğince bu konumda görevini en güzel şekilde icra ettiğini belirtmiştir. Davetin üçüncü unsurunun ise İslâm’a muhatap olarak bütün beşeriyetin “İslâm’a davet edilen/çağırılan” (المدعو الى الاسلام) olduğunu dile getiren Zeydân, bu unsurun tespitinde ise (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيْرًا وَنَذِيْرًا وَلَكِنْ أَكْثَرُ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ) “Biz, seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Fakat insanların çoğu bilmezler” (Sebe’ 34/28) âyetine müracaat etmiştir. Zeydân, “davet”in dördüncü unsurunun ise Hz. Peygamber’e vahyedilen Kur’ân ve Sünnet-i Nebevîyede sabit olan (اساليب الدعوة) “davet yöntem ve üslupları” olduğunu belirtmiştir. Bu şekilde Zeydân, “davet”

⁷ Çağırıcı, “Da’vet”, 9: 16.

⁸ el-Meydânî, Fıkhü’d-da’veti ilâ’l-Lâh, 1: 16.

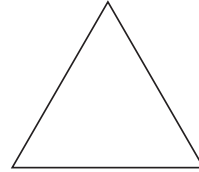
kavramı ve unsurlarını İslâmî kaynaklardan hareketle sistemleştirmiştir.⁹

Bu tespitlerin iletişim biliminde ele alınan “kaynak”, “alıcı”, “ileti” ve “kanal” gibi iletişimin ana unsurları ile muhteva olarak benzeştiği şüpheye mahal vermeyen bir olgudur. Dolayısıyla yeni bir yöntem oluşturulması açısından iletişim biliminin verilerinden faydalanmak yararlı olacaktır. Ancak iletişimin unsurlarına geçmeden önce iletişimin alanı konusunda normatif bilgiler vermek konunun netleşmesi açısından önemlidir.

Günümüzde endüstriyel faaliyetlerin artmasıyla iletişim bilimi her sektörde etkili hale gelmiştir. İnsan biyolojik ve toplumsal bir varlıktır. Biyolojik yanı fiziksel varoluşuyla ve bu varoluşun sürdürülmesiyle ilgilidir. Toplumsal yanı ise, hem fiziksel varoluşunu hem de toplumdaki kendisinin ve ötekilerin örgütlü varoluşunu sürdürmesiyle ilgilidir. Toplumsal yanı, mikro seviyede insan psikolojisinden makro seviyede toplumsal üretim, dağıtım ve tüketime kadar çeşitlenir. Dolayısıyla iletişim, insanın biyolojik, psikolojik ve toplumsal varlığını üretebilmesinin ve geliştirebilmesinin zorunlu koşulu olan düşünsel ve ilişkisel faaliyetler bütünüdür.¹⁰

İnsanın biyolojik bir varlıktan sosyal bir varlığa dönüşmesini sağlayan en önemli unsur iletişimdir. İnsan anlamak, anlaşılacak ihtiyacını hissetmektedir. İnsanoğlu, çevresinde olup bitenleri anlamak ve çevresindekilere bir şeyler anlatabilmek için sürekli iletiler alır ve iletiler verir. Dolayısıyla onun bir iletişim faaliyeti içerisine girmeden yaşaması zor görünmektedir. İletişim sözcüğü Batı dillerinde “*communication*” şeklinde karşılık bulmakta olup, “Duygu ve düşüncelerin akla uygun olarak yazılı veya sözlü olarak başkalarına aktarılması, bildirim ve haberleşme” şeklinde tanımlanmıştır.¹¹ İletişim insan faaliyetlerinin bütünüyle, her anıyla ve doğasıyla iç içe olan özelliklere sahiptir.¹² İletişim biliminin sistemli bir bilim olduğu konusunda tartışmalar sürdürülse de insan yaratıldığı günden itibaren iletişim faaliyeti içerisinde hem obje hem de nesne olarak yer almıştır. İletişim bilimi bir toplumun örgütlenme biçimi çerçevesinde birkaç düzeye ayrılabilen oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu açıdan iletişimi şu şekilde tasnif etmek mümkündür.

- 1) Toplumun tümünü içeren iletişim düzeyi.
- 2) Örgütsel iletişim düzeyi.
- 3) Gruplar arası iletişim düzeyi.
- 4) Kişiler arası iletişim düzeyi.
- 5) Kişisel iletişim düzeyi.

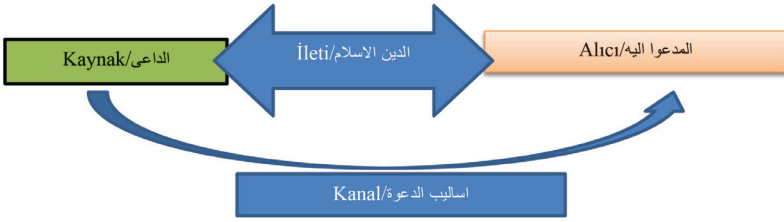
⁹ Abdu'l-Kerim Zeydân, *Usû'l-da've*, (Beyrut: Müessesetu Risâleti'n-Nâşirün, 1423/2002), 5.

¹⁰ İrfan Erdoğan, *İletişimi Anlamak*, (Ankara: Pozitif Mat, 2011), 37.

¹¹ Orhon-Ufuk Eriş, (Eskişehir: Açık Öğretim Yayınları, 2012), 3-4. Menâl Tal'at Mahmûd, *Madhal ilâ 'ilmi'l-ittisâl*, (İskenderiyye: Camiatu'l-İskenderiyye, 2001-2002), 20; Ali Türkmen, *İslâm İletişim Hukuku*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 28.

¹² Erdoğan, *İletişimi Anlamak*, 37.

Her iletişim düzeyi kendini ve kendinin altındaki iletişim düzeylerini kapsamaktadır. Böylece en üst düzeyde bulunan kitle iletişimi, diğer bütün düzeyleri içine almaktadır. Dolayısıyla kitle iletişimi hem toplumsal yaşamın bütünüyle ilişkilidir hem de bireyler arası iletişimde bir yer işgal etmektedir.¹³ Davet dili alanında oluşturulacak metodolojide de iletişimin belirlediği düzeyler -son düzeyde bulunan kişisel düzey hariç tutularak- çalışma alanı olarak seçilebilir. İletişim alanının yanında iletişimin unsurları ve bu konularda dikkat edilmesi gereken hususların barındırılması sağlıklı iletişim ve etkili davet dil alanının oluşturulmasını sağlayacaktır. İletişim unsurlarını şu şekilde şematize edip davet dil alanının unsurlarıyla eşleştirmek mümkündür:

Kaynak: İletişim biliminde bu kavram, sinyali veya mesajı çıkartan göndereni belirtmek için kullanılır.¹⁴ Kaynak, aktarılmak istenen mesajı sembollerle kodladıktan sonra uygun kanallar aracılığıyla alıcı ya da alıcılara göndermek suretiyle iletişim sürecini başlatan kişi, grup, kurum ya da topluluktur.¹⁵

- Aktaracağı mesaj hakkında yeteri oranda malumatı olmayan kişi düzeyli bir iletişim kuramaz. Bu nedenle kaynak konumundaki kişinin hitap öncesi ön hazırlıkta bulunması gerekmektedir.¹⁶ Aynı şekilde “*dai*” konumunda olan kişinin dini nasrlara hâkimiyetinin bulunması, usul ve furu konularını ayırt etme kapasitesinde olması gerekmektedir. Örneğin bir âyeti aktaran davetçi bu âyetin bağlamını, sebebi nüzulünü ve tarihsel arka planını bilerek açıklamada bulunduğu takdirde daha isabetli bir iletişim kuracaktır.
- Mesaj bir kez kodlanıp alıcıya gönderildiğinde, mesajın yapacağı şeyleri önleyip değiştirmek kaynağın gücü dışında kalmaktadır. Bu da mesajların süreci etkileyecek tüm değişkenler düşünülerek kodlanması gerektiğini göstermektedir.
- Kaynağın vurgulu/etkili konuşma, yazma, beden dilini kullanma gibi iletişim becerilerini kullanabilme kapasitesi iletişimin etkinliğini artırmaktadır.¹⁷

¹³ Judith Lazar, *İletişim Bilimi*, trc. Cengiz Arık, (Ankara: Vadi Yayınları, 2011), 13-15.

¹⁴ Erdoğan, *İletişimi Anlamak*, 64.

¹⁵ Hüseyin Certel, “Din-İletişim İlişkisi ve Dini İletişim Engelleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Isparta: 2008), 21: 129.

¹⁶ Tal'at Mahmûd, *Madhal ilâ 'ilmi'l-ittisâl*, 54.

¹⁷ Küçük, “İletişim Kavramı ve İletişim Süreci”, 7.

- Mesajların kodlanmasında kaynağı etkileyen çok sayıda faktör bulunmaktadır. Bunlar; kaynağın iletişim kabiliyeti, kişilik yapısı ve tutumları, deneyim ve bilgi düzeyi, çevresel, toplumsal ve kültürel faktörlerdir.¹⁸

Mesaj: Bu kavram ise düşünce, istek, duygu, dilek, rica, emir/komut veya tutum gibi olguları karşılamak için kullanılır.¹⁹ Alıcıya ulaştırılmak istenen her türlü içerik, ifade, işitsel veya görsel tüm sembol ve işaretler için kullanılır.²⁰

- Mesajların etkileyciliğinin artması için tek düzeyli bir yöntem benimsememeli; sözel ve görsel unsurların tümü kullanılmalıdır.
- Günümüzde kitle iletişim araçlarının kullanım sahası ve alanlarında görüldüğü gibi görselliğin fazla kullanıldığı alanlarda etkileycilik oranı artmıştır. Bu da mesajın görsel objelerle desteklenmesi gerektiğini göstermektedir.
- İletilerin seçilmesinde alıcının seviyesine dikkat edilmeli; açık ve net iletişim unsurları tercih edilmelidir. Bu da iletinin gelişi güzel bir şekilde hazırlanmayıp, bağlam göz önüne alınarak dizayn edilmesi gerektiğini göstermektedir.
- Kaynak, kodları ve içeriği seçerken, düzenlerken ve gönderirken, tutum değişikliğinde bulunarak mesajın etki oranını artırabilir. Kaynağın mesaj geliştirmesine etki eden en önemli etken ise, kendi kişisel özellikleridir. Kişilerin yetenek ve kabiliyetleri, tutumları, bilgi birikimleri, değerleri, alışkanlıkları, kültürleri ve toplumsal konumları her konuda olduğu gibi iletişimde de onların belli seçimleri belli biçimde yapmalarını beraberinde getirir.²¹

Kanal: Bu kavram ile sinyalin seyahat ettiği patika, yol kastedilmektedir.²² İletişim sürecinde kaynağın kodladığı mesajın fiziksel iletimi ile ilgili bir öge olup mesajı kaynaktan alıcıya ulaştıran araçtır.²³

- Kişiler arası iletişim araçlarında söz, yazı, resim, fotoğraf, hareket, jest ve mimik, sözel ve yazınsal iletişim unsurlarını sıralamak mümkündür. Bu türdeki araçların kısıtlı bir alana hitap etmede kullanılsa da etkileycilik oranı yüksektir.
- Görsel objeler de etkileyciliği daha yüksek olan iletişimin bir diğer unsurudur. Facebook, twitter gibi sosyal medya kanalları ile televizyon ve gazete gibi görselliği yüksek araçların kullanılması etkileyciliği artırmakla beraber kısa sürede çok sayıda kişiye ulaşımı sağlayacaktır.
- Sağlıklı duyu organları iletinin beyne ulaşmasını sağlayan kanallarıdır. Dolayısıyla ileti ne kadar duyu organına hitap ederse o oranda etkileyciliği artacaktır.

¹⁸ Certel, “Din-İletişim İlişkisi ve Dini İletişim Engelleri”, 129.

¹⁹ Erdoğan, *İletişimi Anlamak*, 64.

²⁰ Türkmen, *İslâm İletişim Hukuku*, 32.

²¹ Certel, “Din-İletişim İlişkisi ve Dini İletişim Engelleri”, 132.

²² Erdoğan, *İletişimi Anlamak*, 64.

²³ Certel, “Din-İletişim İlişkisi ve Dini İletişim Engelleri”, 133.

- Etkili iletişim kurulmasında kanal seçimi önemli ölçüde yer tutmaktadır. Ulaşılmak istenen amaçlar ve hedefin özellikleri dikkate alınarak bir de zaman ve mekân gibi unsurlar da hesaba katılarak uygun kanal seçilmelidir.
- Kanal seçimi beraberinde araç seçimini de getirir. İletişim araçları, iletileri kanal boyunca aktarılabilir işaretlere dönüştüren fiziksel ya da teknik araçlardır. Başka bir ifadeyle iletişim aracı, içinde kanallar bulunduran ve kanallar yoluyla iletiyi alan, gönderen, yayan ve belirli yapısal özelliklere sahip ortam ve nesnelere dir.²⁴

Alıcı: Sinyale/mesaja karşılık veren ve sinyal/mesaj vesilesiyle davranışı değiştirilmek istenendir.²⁵ Alıcı, konum itibarıyla tek bir kişi, kişiler, kurum ya da bir örgüt olabilmektedir. Alıcı iletiyi oluşturan kodları algılayıp anlamlandırır.²⁶

- Alıcı düzeyinde bulunan kişi veya kişilerin demografik yapılarının bilinmesi, i'tikâdi yani manevi eğilimlerinin ölçülebilmesi, toplumsal düzeylerinin tespit edilmesi etkili iletişim açısından önemlidir. Çünkü bunlar alıcının mesajı kodlamasında bir nevi bilinç düzeyini oluşturmaktadırlar.
- Alıcıyı etkilemek isteyen bir kaynağın, muhatap kitlenin sahip olduğu eğitim ve görgü düzeyini göz önünde bulundurması ve donanımını güçlendirmesi gerekir.
- Alıcının fiziksel farklılıkları ve yaşına dikkat edilmesi de etkili iletişimde önemli unsurlardandır.
- Televizyon başında, sınıfta ya da cami gibi mekânlarda alıcı, dinleyici konumunda ve etkisiz düzeyde olduğu için aktarılan mesajın gereksiz teferruata sahip olmasının aksine alıcı tarafından çözümlenebilen dikkat çekici ve etkileyici düzeyde olması gerekir. Bu da iletişimin etkinliğini artıracaktır.
- Bireylerin tek başına eksik kaldığı durumlarda grup dinamiğinin oluşturulması iletişim düzeyini artıracaktır.²⁷

İletişim ve dinsel faaliyetler doğrudan orantılı bir şekilde yürümüştür. Özellikle semavî diye tavsif edilen dinlerin yayılmasında yazılı ve sözlü iletişim araçları önemli ölçüde rol oynamıştır. Günümüzde de kitle iletişim araçları vasıtasıyla İslâmî prensipler de çok sayıda kitleye ulaşmaktadır. Bunu İslâm'ın tüm insanlığa hitap etmesine bağlamak da imkân dâhilindedir.²⁸ Dolayısıyla İslâm dini iletişim faaliyetini önemli görmektedir. İletişim

²⁴ Küçük, "İletişim Kavramı ve İletişim Süreci", 11.

²⁵ Erdoğan, *İletişimi Anlamak*, 64.

²⁶ Küçük, "İletişim Kavramı ve İletişim Süreci", 12.

²⁷ Şirin Gül, "Davranış Bilimleri Açısından Etkileyici İletişim ve Unsurları", *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu I*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2011), 185-186.

²⁸ Türkmen, *İslâm İletişim Hukuku*, 43.

faaliyeti kaynak ile alıcı arasındaki zihinsel, psikolojik, sosyolojik ve dilsel unsurları barındırması açısından kültürel bir etkileşim faaliyetidir.²⁹ Bu açıdan iletişim, davet dil alanıyla ortak zemini olan bir olgudur. Ayrıca kültürel faaliyet başlığı altında değerlendirilen dilsel/dilbilimsel unsurları kullanması açısından ele alındığında iletişim, davet dil alanı ve belagat; dolayısıyla muktezay-ı hal ile aynı zeminde buluşmaktadır. Yukarıda bahsi geçen iletişimin ana unsurları ve bunlar ile ilgili hususların davet dil alanında icra edilmesi davet dil alanında etkiyi ve hedeflenen davranış değişikliğini sağlamaya zemin hazırlayacaktır. Ayrıca iletişim biliminin şifre, sinyal, gürültü, geri-besleme ve konum gibi iletişimin tali unsurları ve davet dil alanında karşıladıkları alanın bilinmesi oluşturulacak interdisipliner metodolojide faydalı olacaktır. Ancak sunulan çalışmanın sınırları dikkate alınarak bu konulara değinilmemiştir. İletişim bilminde “alıcı” diye tavsif edilen iletişimin ana unsuru davet dilinde “İslâm’a davet edilen/çağrılan” (المدعو الى الاسلام) şeklinde karşılık bulmaktadır. Bu alan belagat ilminin temel taşı olan muktezay-ı hal ile bu iki disiplinin kesiştiği nokta olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. BELAGATTA/RETORİKTE MUKTEZAY-I HAL

İletişimde sözün gücünü, etkileyciliğini artırmaya ve sağlamaya yarayan “*Belagat ilmi*” etkili söz söyleme sanatı olarak bilinmektedir. (البلاغة) “*Belagat*” sözlükte; “*sözün açık, anlaşılır olması*”, “*ulaşmak*” ve “*olgunlaşmak*” gibi manalarla karşılanmaktadır.³⁰ Sözlük anlamının, davet dili alanında da “*anlaşılabilirlik*”, “*alıcıya ulaşmak*” ve “*etki alanı oluşturarak bireyde veya toplumda manevi olgunlaşmayı sağlamak*” şeklindeki hedeflerle uyuşması dikkati çeken hususlardandır. Bu açıdan kelimenin sözlük anlamı ve davet dil alanı arasında bir uyum mevcuttur. İstilâhî bağlamda ise “*Kelamın/sözün fasih olmakla birlikte muktezay-ı hale uygun olması*” şeklinde yapılan tanımlarla muktezay-ı hal öne çıkmaktadır.³¹ Belagatin fesahati açısından mükemmel olan ifadelerin muktezay-ı hale uygun olarak kullanılması şeklindeki tanımlardan hareketle muktezay-ı hal neredeyse belagat alanına mukabil olarak kullanılmıştır. Nitekim İbn Haldûn (ö. 808/1406) bütün dillerin zanaatlar/meslekler gibi tekrarlanarak meleke haline gelip öğrenildiğini belirttikten sonra, “*Kelamın muktezay-ı hale uygun olmasında ve kastedilen anlamların ifade edilmesi için müfret lafızların bir*

²⁹ Tal‘at Mahmûd, *Madhal ilâ ‘ilmi’l-ittisâl*, 18.

³⁰ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü’l-Ayn*, thk. Mehmed Mehdi Mahzumî-Ibrâhîm Sâmerât, (Beyrut: Dâru ve Meketebetu’l-Hilâl, ts.), 4: 421; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 8: 419.

³¹ Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî, *Mu‘cemu’l-Ta’rifât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Miñşâvî, (Kahire: Dâru’l-Fadile, ts.), 43; Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru’l-belaga*, (Beyrut: el-Mektebetu’l-‘Asriyye, ts.), 40; Halil Akçay, *Endülüslü Edip ve Şair İbn Zeydün ve Divânı*, (Diyarbakır: Seyda Yayınları, 2018), 186.

araya getirilmesinde tam meleke hâsıl olunca, mütekellim dinleyen kişiye istediği anlamı ulaştırır.” ifadesini kullanarak “belagat” kavramını tanımlamıştır.³² İbn Haldûn’un dilin yapısal özelliği ve belagat kavramıyla ilgili tanımlamasında da aynı olgunun öne çıktığı görülmektedir.

Belagat alanı Me‘ânî, Beyân ve Bedi‘ olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır. Muktezay-ı hal Me‘ânî alt başlığı ile ilgili tanımlarda da göze çarpmaktadır. Me‘ânî, “muktezay-ı hale uygun olan Arapça sözcüklerin/lafızların uygunluk durumlarını bilmeyi sağlayan ilim” şeklinde tanımlanmıştır.³³ Muktezay-ı hal ise “sözün muhatabın durumu göz önüne alınarak bağlam ve konuma uygun olarak seçilmesi” şeklinde ifade edilmiştir. Sözün duruma uygunluğu Araplar tarafından önemli görülmüştür. Nitekim bu konuyla ilgili “her söz her duruma uymaz, her makamın/durumun kendine özgü söylemi vardır” ve “En hayırlı/isabetli söz muktezay-ı hale uygun olan sözdür” gibi veciz ifadeler dile getirilmiştir. Hatta bu konuda

تحنن علي هداك المليك فإن لكل مقام مقال

‘Allah seni hidayete erdirsin bana merhamet eyle... Çünkü her makama/duruma uygun bir söz vardır’” gibi beyitler de dile getirilmiştir.³⁴

Muktezay-ı hal ile sözün anlama ve amaca uygunluğunu yakalamak hedeflenir. Bu doğrultuda bu uygunluk yakalanarak konuşana, muhatabın durumunu kapsayıcı şekilde uygun incelikte ve hususiyette söz söylemek gerekmektedir.³⁵ Belagatin diğer alt disiplini olarak kabul edilen “Bedi‘” alanının “sözün/kelamın fesahati ve muktezay-ı hale uygunluğu göz önüne alınarak lafız ile mana açısından süslenip, güzelleştirilmesi”³⁶ şeklindeki tanımında da görüldüğü gibi bu sanatın icrası da muktezay-ı hale bağlanmıştır.

Arapların üslup ve dil özelliklerini kullanan Kur’ân-ı Kerim, oluşturduğu davet dil alanında da muktezay-ı halin etkili olduğu bariz bir şekilde görülmektedir. Muktezay-ı hal, sadece dil ve üslup özelliklerinin seçiminde etkili olmamış; konu seçiminde de etkili olmuştur. Örneğin Kur’ân’da anlatılan kıssaların iniş dönemine bakıldığında Hz. Peygamber’in çektiği sıkıntı ve meşakkatlerle doğru orantılı bir tablo ortaya çıkacaktır. Bu da kıssaların Kur’ân’da geçmesinde çok sayıda amacın yanında, Hz. Peygamber’in muktezay-ı halinden/içinde bulunduğu durumundan hareketle, kıssaların anlatımıyla onun moral ve motivasyonunu artırmaya yönelik bir

³² Ebû Zeyd Veliiyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddime*, thk. Abdullah Muhammed Derviş, (Dımaşk: Mektebetu’l-Hidâye, 1425/2004), 2: 378.

³³ Ebû Yahyâ Cemâlüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd Hatîb el-Kazvîni, *Telhisu’l-miftâh*, (Karaçi: Mektebetu’l-Büşra, tsz.), 12.

³⁴ Ahmed Matlub, *Mu‘cemu mustalehâtu’l-belâğa ve tetavûruhâ*, (Beyrut: Dâru’l-‘Arebiyeti li’l-Mevsû‘âtî, 1426/2006), 3: 296-297.

³⁵ Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâğa*, 46-47.

³⁶ Hatîb el-Kazvîni, *el-İdâh fi ‘ulûmi’l-belâğa*, thk. Behic el-Gazavî, (Beyrut: Dâru İhyâi’l-Ulûm, 1419/1998), 16-317.

amacın da var olduğu, izlenimini uyandırmaktadır. Yine Kur’ân insanın kimi zaman fitrat diye nitelendirilmelerle belirtilen fizyolojik ve ruhsal yapısını göz önüne almıştır. Bu bağlamda Kur’ân’ın inişi sırasında, ahkâm ve diğer konularda tedrici bir yöntemi benimsemesi verilebilecek önemli örneklerdendir. Yine teşvik ve sakındırmaya yönelik âyetlerin bireye ve topluma hitap ettiği konularda muktezay-ı halin etkili olduğu görülmektedir. Üslup yönünden Kur’ân’a bakıldığında ise Yüce Allah’ın insanlığa hitabı olan Kur’ân’ın üslup özelliklerinde de muktezay-ı halin izlerini görmek mümkündür. Bu doğrultuda te’kid, istifham, nefiy vb. manayı aktarma ya da geliştirme yöntemlerinin etkin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Hayatın gerekleri, yaşam şartları vb. durumlar nedeniyle insan farklı ruhsal durumlara bürünebilmektedir. Bu vaziyetler göz önüne alınmadan kurulacak iletişim sağlıklı bir seyir izlemeyecektir. Örneğin bir taziyede kullanılacak dil, üslup ve konu ile düğün vb. merasimlerde kullanılacak hitap objeleri farklı olmalıdır. Buna dikkat edilmesi, hatip ve muhatap arasında sağlıklı iletişim kurulmasını sağlamanın yanı sıra arada bir duygusal bağ oluşturacağından hatibin muhatap üzerindeki etkisini de artıracaktır. Aksi takdirde hatip, muhatap ile aynı duygusal zemini paylaşmadığından, onu tamamen etki alanı dışına itmesi söz konusudur. Arap dilinde bu alanın çerçevesi muktezay-ı hal ile çizilmeye çalışılmıştır. Aynı şekilde hitap sırasında kullanılacak edebi türlerin seçiminde de bahsi geçen olgunun etkili olduğu dile getirilmiştir. Bu bağlamda İbn Haldûn şunları dile getirmiştir: “*Arap dili ve kelâmı edebî açıdan şiir ve nesir olmak üzere iki edebi türe ayrılır. Şiir, vezinli kafiyeli sözlerdir. Kâfiye ise şiir beyitlerinin sonundaki ses uyumunu belirtmek için kullanılır. Nesir vezinli olmayan yani ölçü ve uyaklı olmayan sözleri ifade etmek için kullanılan edebî bir ifade türüdür. Bu iki tür, çeşitli edebi yöntemleri kapsamaktadır. Şiir medih, hiciv ve mersiye gibi edebi türleri içerir. Nesir ise her iki kelimedenden birinde ses uyumunu gerektiren seci’ ile hiçbir kafiye ve ölçüye bağlı kalmaksızın serbest anlatım türü olan “mursel” diye ifade edilen anlatım şeklini kapsamaktadır. Mursel diye ifade edilen bu serbest anlatım türü hitap etmek, dua etmek, toplumu teşvik edip sakındırmak için kullanılan bir edebi türdür... Bil ki bu edebi türlerin her birinin kendine özgü üslupları ve kullanım alanları vardır... Muteahhirun şiir üslup ve vezinlerini, nesre uygulamaya çalışmıştır. Bu nesir türü adeta şiire dönüşmüştür. Ancak bu aşamada iki tür, vezin açısından birbirinden ayırt edilebilmiştir. Muteahhirundan kâtipler, bu şekilde yazmaya devam ederek bu üslubu padişahların/sultanların hitaplarında uygulamaya devam etmiştir. Nesir türü eserlerde de ortaya çıkardıkları bu yazım şeklini kullanmaya devam etmişlerdir. Bu şekilde diğer üslup türlerini de buna karıştırmışlardır. Böylece nesir türünü terk etmeye ve unutmaya başlamışlardır. Özellikle doğu Arapları bu üslubu kullanmıştır. Padişahların hitapları da bu üslup üzerine devam etmiştir. Bu da belagat açısından doğru değildir. Çünkü ko-*

nuşan ile dinleyeninin durumu ve mevkii göz önüne alındığında bu tarzdaki sözün belağî açıdan doğru olabilmesi için muktezay-ı hale uygun olması gerekmektedir. Nitekim sultanların tebaasına hitap ederken şiir yerine nesir türünün mursel hitap şeklini tercih etmesi gerekmektedir. Çünkü şiirde ciddiyet şakayla karışmakta, uzun uzadıya övgüler sıralanmakta, özlü sözler; çok sayıda benzetme ve güzellemeler sıralanmaktadır. Padişahların mülkiyeti ve mevkii gereği ciddiyetten uzak bu üslubu kullanması doğru değildir. Padişahların hitaplarında seci' ve kaşfiye gibi üsluplara bağlı kalmaksızın muktezay-ı hale uygun olarak, sözün hakkını vererek hitap etmesi gerekmektedir. Çünkü makam/konum değişmekte olup her makama özgü hitap üslubu bulunmaktadır.”³⁷ İbn Haldûn'un da ifade ettiklerinden hareketle kaynağın muktezay-ı hale dikkat ederek konu ve üslup seçiminde bulunması alıcının üzerindeki etkiyi artıracaktır. Davet dil alanı oluşturulurken de aynı olguların hesaba katılması gerekmektedir.

3. MUKTEZAY-I HALİN DAVET DİLİNDEKİ YERİ

Davet dilini oluşturmada alıcının (المدعو الى الاسلام) “İslâm'a davet edilen/çağrılan” muktezay-ı hali/durumunu bilmek kaynağın/davetçinin elini güçlendirecek ve etkileyciliğini artıracak hususlardandır. Bu durumda kaynağın/davetçinin psikoloji, sosyoloji ve pedagoji gibi disiplinlerden yardım alması gerekmektedir.

Alıcı (المدعو الى الاسلام) “İslâm'a davet edilen/çağrılan” kesimin muktezay-ı halden hareketle iletişim kurmadan önce psikolojik durumunu analiz etmek faydalı olacaktır. Bu durumda bu kesimin İslâm'a karşı pozisyonundan hareketle İslâm dışı inançları benimseyenler, iman noktasında nifakı yaşayanlar, Müslüman olup ameli noktada nifakı yaşayanlar ve İslâm'ı tam anlamıyla özümseyenler şeklinde sınıflandırmaya tabi tutup bu sınıflarda yer alanların muktezay-ı haline uygun yöntem ve önceliklerin geliştirilmesi önem arz etmektedir. Nitekim Kur'ân rehberliğinde Hz. Peygamber'in böyle bir yöntem takip ettiği görülmektedir. Bu bağlamda Habenneke el-Meydânî alıcı (المدعو الى الاسلام) “İslâm'a davet edilen/çağrılan” kesimi sekiz kısma ayırıp onların ayırt edici özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

- 1) İslâm konusunda bilgi sahibi olmayan ancak İslâm'a karşı ön yargılı olmayan ve onu kabul etmeye hazır olan kesim.
- 2) Din konusunda bilgi sahibi olmamakla birlikte, dışsal etkiler nedeniyle dine karşı ön yargılı olup, dünya zevk ve lezzetlerine dalan, dünya hayatı dışında hiçbir amacı olmayan kesim.
- 3) İslâm konusunda bilgi sahibi olmayan ve bağlı olduğu din, mezhep veya kültüre bağlı taassubu nedeniyle İslâm'a karşı ön yargılı kesim.
- 4) İslâm konusunda bilgi sahibi olan, inanan ve tabi olan ancak bilgi konu-

³⁷ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 2: 393-394.

sunda eksiklileri bulunan, istek ve arzularının etkisiyle günah işlemeye meyilli kesim.

- 5) İslâm'ın 'akâid ve esaslarını bilen ancak sağlam bir inanç ve itikada sahip olmayan ümmete uyarak İslâm'a bağlılığını ikrar eden kesim.
- 6) İslâm'ın 'akâid ve esaslarını bilen, inanan ve kabul eden ancak arzu ve isteklerinin baskısı nedeniyle dini gereklilikleri yerine getirmeyen kesim.
- 7) İslâm'ın 'akâid ve esaslarını bilen ve İslâm'ı hak din olarak bilip ancak ona kin ve düşmanlık besleyerek inkâr eden, iman etmek ve İslâm'ın hükümlerini yerine getirmek için rağbet etmeyen; (المغضوب عليهم) "gazaba uğrayanlar" diye tavsif edilen kesim.
- 8) İslâm'ın 'akâid ve esaslarını bilen ve İslâm'ı hak din olarak bilen ancak ona kin ve düşmanlık besleyerek inkâr eden, yeryüzünde fitne fesat çıkaran, şeytana vekalet eden zorbarın oluşturduğu kesim.³⁸

el-Meydânî'nin de işaret ettiği gibi insanlar fiziksel anlamda farklılıklar barındırdıkları gibi manevi ve ruhî bağlamda da farklı hissiyatlar taşımaktadırlar. Bu da her alanda her toplumsal gruba aynı dil ve üslubun kullanılmayacağını göstermektedir. İslâm'ı özümsemiş olanlarda da kaynağın/davetçinin alıcı (المدعو الى الاسلام) "İslâm'a davet edilen/çağrılan" kesimin muktezay-ı halini göz önüne alarak iletişim kurması sağlıklı iletişim kurmada önemlidir. Örneğin rehavetin, saf duyguların ve manevi duyguların hâkim olduğu, maddi değerlerin daha az hâkim köy ile duygulara yer vermeyecek kadar realizmin, aceleciliğin ve maddi değerlerin önde geldiği metropolde yaşayan kesimin psikolojik ve sosyal gereksinim ile beklentileri farklı olacağı nedeniyle bir nevi farklı muktezay-ı hal alanlarında olacaklardır. Dolayısıyla bu kesimlerde davet dillerinin farklı olmasını gerekmektedir. Aynı şekilde İslamofobik söylemlerin ve algıların yaygın olduğu Batı ülkelerinde muhatap alınan kişinin muktezay-ı hali göz önüne alınmalı hatta Kur'ân'ın davet yönteminden hareketle tedrici davranılmalıdır.

SONUÇ

İslâm'ın özümsemesini sağlama noktasında sürdürülen faaliyetleri "davet" kapsamında değerlendirmek mümkündür. Bu faaliyetleri sürdürürken kişinin İslâm'ı özümsemekle birlikte alan bilgisine sahip olması gerekmektedir. Günümüzde küresel bazda ki iletişim ve çok sayıdaki iletişim unsurunun gelişmesi üzerine, İslâm'a davet eden kişinin sadece dini naslarla yetinerek toplumsal yapılara hitap etmesi yeteri oranda olumlu sonuç doğurmayacaktır. Bu aşamada bir nevi geçmiş ile güncel arasında köprü kurulmalı ve yeni bir davet dil alanı oluşturmak hedeflenmelidir. Bu bağlamda muhatap dikkate alındığında, belagat alanının önemli bir olgusu olan muktezay-ı halden yararlanmak imkân dâhilindedir. Ayrıca günümüzde gittikçe önemli

³⁸ el-Meydânî, *Fıkhu'd-da'veti ilâ'l-Lâh*, 1: 105-106.

hale gelen iletişim bilimini de işe katmak bu dil alanını oluşturmaya katkı sağlayacaktır. İletişim biliminde, “kaynak”, “alıcı”, “ileti” ve “kanal” gibi unsurların davet alanıyla uyum sağladığı görülmektedir. Dolayısıyla bu olguları kullanarak daha realist bir yöntem üretmek mümkün görünmektedir. Muktezay-ı hal ise iletişim bilimindeki “alıcı” bağlamında devreye girmektedir. Bu konuda muktezay-ı hal, davet dili ve iletişim bilimi kesişmektedir. Günümüz şartlarında bir davet dil alanı oluşturulması gerektiğini belirtmekte fayda vardır. Öyle ki oluşturulacak bu alanın interdisipliner bir yapıya sahip olması gerektiği küresel şartların bir getirisi olarak görülmektedir. Bu doğrultuda klasik İslâmî ilimlerin yanında sosyoloji, psikoloji ve pedagoji gibi bilimlerden yararlanmak gerekmektedir. Bununla birlikte “davet dili”ni kullananların bunlara müracaat etmesi daha olumlu sonuçlar almaları açısından faydalı olacaktır. Hatta istatistikler ve analizlere müracaat edilerek hitap edilen kitleler üzerindeki etkilerin ölçülmesi doğru yöntem ve tekniklerin tercih ve seçiminde etkili olacaktır.

KAYNAKÇA

Akçay, Halil. *Endülüslü Edip ve Şair İbn Zeydûn ve Divânı*. Diyarbakır: Seyda Yayınları, 2018.

Boynukalın, Mehmet. “Tebliğ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 218. İstanbul: TDV Yayınları, 1432/2011.

Certel, Hüseyin. “Din-İletişim İlişkisi ve Dini İletişim Engelleri”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 21: 129. Isparta: 2008.

Çağrı, Mustafa. “Da‘vet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9: 16, 18. İstanbul: TDV Yayınları, 1417/1994.

Erdoğan, İrfan. *İletişimi Anlamak*. Ankara: Pozitif Matbaacılık, 2011.

el-Ferâhidî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-Ayn*. Thk. Mehmed Mehdî Mahzumî-İbrâhîm Sâmerâî. Beyrut: Dâru ve Meketebetu'l-Hilâl, Tsz.

Gül, Şirin. “Davranış Bilimleri Açısından Etkileyici İletişim ve Unsurları”. *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu 17- 18 Aralık*. 177-192. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.

Hatîb el-Kazvînî, Ebû Yahyâ Cemâlüddîn Zekeriyyâ. *Telhisu'l-miftâh*. Karaçi: Meketebetu'l-Büşra, Ts.

----- . *el-İdâh fi 'ulûmi'l-belâga*. Thk. Behic el-Gazavî. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Ulûm, 1419/1998.

el-Hâşimî, Ahmed. *Cevâhiru'l-belâga*. Beyrut: el-Meketebetu'l-'Asriyye, Ts.

İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyin Ahmed. *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*. Thk. Abdü's-Sellâm Muhammed Harun. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân. *el-Mukaddime*. Thk. Abdullah Muhammed Derviş. Dımaşk: Meketebetu'l-Hidâye, 1425/2004.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru's-Sadr, Beyrut, Tsz.

Küçük, Mestan. "İletişim Kavramı ve İletişim Süreci". *İletişim Bilgisi*. Ed. Neziha Orhon-Ufuk Eriş. Eskişehir: Açık Öğretim Yayınları, 2012.

Lazar, Judith. *İletişim Bilimi*. Çev. Cengiz Arık. Ankara: Vadi Yayınları, 2011.

Matlub, Ahmed. *Mu'cemu mustalehâtu'l-belâğa ve tetavvûruhâ*. Beyrut: Dâru'l-'Arebiyeti li'l-Mevsû'âtî, 1426/2006.

Menâli Tal'at, Mahmûd. *Madhal ilâ 'ilmi'l-ittisâl*. İskenderiyye: Camiatu'l-İskenderiyye, 2001-2002.

el-Meydânî, Abdu'r-Rahman Hasan Habenneke. *Fıkhu'd-da'veti ilâ'l-Lâh*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1417/1996.

Okumuşlar, Muhiddin, "Kur'an'da Tebliğ, Da'vet ve Emir-Nehiy Kavramlarının Eğitim Felsefesi Açısından Değerlendirilmesi", *Marife*, Bahar 2007, sy. 1.

Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî. *Mu'cemu'l-Ta'rifât*. Thk. Muhammed Sıddîk el-Miñşâvî. Kahire: Dâru'l-Fadile, Ts.

Türkmen, Ali. *İslâm İletişim Hukuku*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.

ez-Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ el-Bilgrâmî. *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. Thk. Abdussabur Şâhîn. Kuveyt: Dâru'l-Hidaye, Ts.

Zeydân, Abdulkerim. *Usû'l-da've*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle en-Nâşirûn, 1423/2002.